

Adil Dünya İnancı

Belief in a Just World

Sibel Kılınç¹, Fuat Torun¹

¹ Dr., Ümraniye Eğitim ve Araştırma Hastanesi, İstanbul

ÖZET

Adil dünya inancı dünyanın adil bir yer olduğu ve insanların neyi hak ederlerse onu buldukları hipotezi üzerine kurulmuştur. İnsanlar iyilerin ödüllendirildiği, kötülerin cezalandırıldığı ve nihayetinde herkesin hak ettiğini aldığı adil bir dünyada yaşıyor olduklarına inanmaya güdülenmişlerdir. İnsanlar, çok çalışan veya iyi davranışlar içinde olanların davranışları sonucunda ödüllendirildiğini, tembel ve günahkarların ise aksine cezalandırılacağına inanma eğilimindedirler. Benzer bir şekilde para, başarı ve mutluluk gibi olumlu sonuçların ancak iyi insanlar tarafından elde edildiğini, olumsuz sonuçların ise kötü kişilerin başına geldiğine inanırlar. Adil dünya inancı insanları geleceğin belirsizliğinden koruyan, ön görülemeyen olayların kurbanı olmayacaklarını düşündüren önemli bir adaptasyon işlevi görmektedir. Adil dünya inancı da diğer pozitif yanılısamlar gibi kişinin ruh sağlığının korunmasında olumlu işlevler görür. Adil dünya inancı literatürde iki yönlü olarak ele alınmıştır. Bireysel adil dünya inancı, “dünya bana ne kadar adil?” sorusunun cevabını verirken; genel adil dünya inancı: “dünya ne kadar adil?” sorusunun cevabını vermektedir.

Anahtar Sözcükler: adil dünya inancı, adalet, ruh sağlığı

ABSTRACT

Belief in a just world hypothesis is defined as the belief that the world is a just place where people generally get what they deserve. It states that individuals have a need to believe that they live in a just world; they believe in a world where people get what they deserve and where people deserve what they get. Individuals believe that who work hard or who perform good acts obtain rewards for their actions, while the sinners and the laggards receive punishments instead. Similarly, individuals want to believe that positive outcomes, whether money, success, or happiness, are obtained only by good people and, conversely, that negative outcomes only happen to bad persons. Justice beliefs have been hypothesized as adaptive for dealing with day-to-day

stres. Just world beliefs protect individuals from the daily negative psychological consequences of living in what is realistically an unjust world. In addition, just world beliefs are thought to enhance feelings of security to the extent that if the individual satisfies the conditions for being "good," he or she is protected from injustice. The belief in a just world, like other positive illusions, should contribute to the maintenance of one's mental health. Belief in a just world's is discussed in two ways: personal belief in a just world's answers the question "how much justly is the world to me?", whereas the belief in a just world's in general answers the question "how much justly is the world?"

Keywords: just world belief, justice, mental health

Cocukluğumuzdan beri, temelde herkesin hak ettiğini aldığı, aldığını hak ettiği bir dünyada yaşıyor olduğumuz mesajını veren: "Ne ekersen onu biçersin, etme bulma dünyası, hak yerini bulur" gibi atasözleri ve deyimleri, sosyal ilişkilerimizde farkında olmaksızın sıklıkla kullanılmaktadır. Adil dünya inancına göre, bizler adil ve hakça bir dünyada yaşama inancını severiz ve bu nedenle adil ve hakça bir dünyada yaşadığımızı düşünürüz. Bu kırılgan inancı savunmak için diğerleri hakkındaki algılarımızı çarpıtırız ve geçmiş olayları tekrar yorumlarız. İnsanlar sandıklarından çok daha fazla adaletle ilgilenirler. Adalet tüm insanların yaşamında hali hazırda her zaman var olan bir güçtür. Adil dünya inancı insanların fiziksel ve sosyal çevrelerini durağan ve düzenli olarak algılamasına olanak sağlamakta bu sayede insanlar uzun süreli planlar yapmak ve bu planlarını gerçekleştirmek için çalışabilmektedirler. Adil dünya inancı olmaksızın insanların günlük yaşamlarını devam ettirmesi oldukça güçleşecektir. Adil dünya inancı kuramı, insanların gözlemledikleri olaylardaki adaletsizliği meşrulaştırma eğiliminin fark edilmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu nedenle adil dünya inancına ilişkin ilk yirmi yıldaki çalışmalar daha çok adaletsizliği meşrulaştırma ve kurbanı aşığılama eğilimi üzerine yoğunlaşmaktadır.[1]

Son zamanlarda adil dünya inancının ruh sağlığı üzerindeki olumlu etkileri çeşitli şekillerde araştırılmaya başlanmıştır. Ülkemizde ise adil dünya inancı ruh sağlığı alanında yeterince çalışılmamış ve klinik düzeyde kullanımı sınırlı düzeyde kalmıştır. Adil dünya inancı pozitif bir yanılısma yaratarak dünyanın daha anlamlı bir şekilde görülmesine yardımcı olmakta ve ruh sağlığı üzerinde olumlu etkilerde bulunmaktadır. Ayrıca kişinin başa çıkma becerileri üzerinde olumlu etkisi olmaktadır. Bu yazıda adil dünya ile ilgili temel kaynaklar ışı-

ğında adil dünya inancı ile ilgili temel kavramlar gözden geçirilecek ve adil dünya inancının ruh sağlığı üzerindeki etkileri tartışılacaktır.

Temel Kavramlar ve Kuramlar

İnsan davranışı çeşitli gereksinimler ve temel dürtülerle şekillenmektedir. Yeterlilik, kontrol, bilişsel tutarlılık, uyum, benlik saygısı ve anlam gereksinimi bu etkenlerden bazılarıdır.[1]

Birey bu gereksinimleri karşılama sürecinde, yaşamı boyunca, sürekli olarak çeşitli uyum sorunları yaşar. Bunlar sosyal psikoloji açısından değerlendirildiğinde, bireyin yakın çevresindeki bireylerden ve gruplardan, dünya ile olan evrensel paylaşımlardan ve kendisinden gelen talep ve tercihlerden kaynaklanan çıkmazlardan oluştuğu ve bireyi özellikle bilişsel tutarlılık boyutunda etkilediği söylenebilir. Bu tür bir etki, söz konusu uyum problemlerinin birbiriyle uyuşmayan inançlara ve dolayısıyla olumsuz duygusal yaşantılara yol açması nedeniyle önemlidir. Böylesi yaşantılar ise bireyi çoğunlukla tutum, inanç ve davranışlarında aktif olarak tutarlı olma eğilimine iter.

Freedman ve arkadaşları[2] insanları bilişsel dengeye doğru iten temel güdünün toplumsal ilişkilerde uyumlu, yalın, tutarlı ve anlamlı bir görünüm oluşturma güdüsü olduğunu söylemişlerdir. Bu tür bir görünümün oluşturulmak istenmesinin nedeni, inançlar, inanç ve tutumlar ya da davranışlar arasındaki tutarsızlıkların, bireyin kendi psikolojik yapısı açısından çelişki, dolayısıyla olumsuz duygusal yaşantılar yaratmasıdır. Birbiriyle uyuşmayan inançların rahatsızlığa, hatta duygusal problemlere neden olduğu düşüncesinin psikolojide uzun bir geçmişi bulunmaktadır.[3]

Uzun yıllar birçok kuramcı ve araştırmacı, insan davranışının temelinde tutarlı olma gereksiniminin ya da güdüsünün bulunduğunu savunmuştur. Temel tutarlılık kuramlarının ilki Heider'in "Denge Kuramı"dır. Sonrasında Festinger'in "Bilişsel Çelişki Kuramı", Rosenberg ve Abelson'un "Bilişsel Denge Kuramı", Newcomb'un "Objektif Denge Kuramı" gelmektedir. Bu kuramların tamamı temelde kişide rahatsızlık verecek tutarsız bir durumla karşılaşıldığında kişinin tutarsız durumdan psikolojik uyuma geçebilmek için çaba sarf edeceğini ve bunun bir ihtiyaç olduğunu göstermektedir.[4]

Lasarus yaşanan olayların değerlendirilmesinde iki aşamalı bir süreçten bahsetmektedir. Birinci aşamada olayın kişinin amaçları ile ne derecede ilgili olduğu belirlenmeye çalışılır. Eğer olay amaçlarla yakından ilgili ise değerlendirme süreci bu ilginin yönünün tayin edilmesi ile devam eder. Eğer olay amaçlarla uyumlu ise olumlu duygular, amaçla uyumsuzsa olumsuz duygular

uyandırır. Olumlu veya olumsuz duygular, amaçla uyumsuz duygular uyandırır. Olumlu veya olumsuz duyguların derecesi de kişilerin olayla ne derece yoğun bir ilişki kurduğuna bağlıdır. İkinci aşama olayın sorumluluğunun kime ait olduğunun belirlenmesi, meydana gelen olayla ilgili başa çıkma mekanizmalarının değerlendirilmesi ve olayla karşılaşan kişinin onunla başa çıkabilmesi ile ilgili olarak yorum yapmasını kapsamaktadır. Olayın amaçlarına ters düştüğünü algılayan ancak kendisinde bu olayın üstesinden gelebilecek gücü olduğunu hisseden kimse yaşadığı olaydan olumlu yönde etkilenebilir ve olayla başa çıkmak için motivasyonu artabilir. Diğer yandan olayla başa çıkamayacağını düşünen ve bunun hayatı için kronik bir durum halinde devam edeceği tahminini yapan kimse rahatsızlık verici stresi hissedebilir.[4]

Denge ve uygunluk kuramları, insanların değişik nesnelere karşı duygularını nasıl uzlaştırdıklarına yer verir. Tutarlılık yaklaşımının daha ileri sonuçlarından birine göre, insanlar bilişlerini de duyguları ile tutarlı hale getirmeye çalışırlar. Yani sorunla ilgili inanç ve bilgiler kısmen duygusal tercihlerle belirlenmektedir. Kısaca, kişi duygusal tercihleri ile tutarlı hale getirebilmek için bilişlerini değiştirmektedir. Heider'in denge kuramına göre ise dengesizlik dengeli bir duruma dönüşme doğrultusunda değişim için kişi üzerinde baskıya yol açar. Burada, dengesizliğin etkisi kestirilirken en az çaba ilkesi benimsenmektedir.[5]

1952 yılında Festinger tarafından ortaya atılan “bilişsel çelişki” kuramı insanlarda daima tutarlı olma yönünde bir eğilim olduğundan bahsetmektedir.[6] Festinger'in bilişsel çelişki kuramına göre “eğer kişinin sahip olduğu bir inanç bilgi ya da tutum yine o kişinin sahip olduğu bir başka inanç, bilgi ya da tutumun tersini gerektirirse bu iki inanç, bilgi ya da tutum arasında bilişsel çelişki vardır. Kurama göre bu tür bilişsel çelişkiler kişiye sıkıntı veren durumlar olduğundan kişi de bu çelişkiden kurtulmak için bir güdülenme meydana gelecektir”. [7] Adil dünya inancının ruh sağlığının korunması üzerinde olumlu etkileri vardır çünkü bireyleri belirsizlikten koruyan bir inançtır. Adil dünya inancı insanların dünyanın düzenli ve kararlı bir yer olduğunu düşünmelerine yol açar.[8] Bu inancın sarsıldığı durumlarda kişi nedenlerin ve sonuçların uyumunu sağlayabilmek için bazı psikolojik stratejiler geliştirerek olayları tekrar gözden geçirir.

Adil Dünya İnancı Kuramları

Adil dünya inancı görüşü ilk olarak 1960 yılında araştırılmaya başlanmıştır. Lerner ve Simpson'ın 1966 yılında yaptıkları çalışma, kurbanın durumunun

değişme olanağının olmadığı ya da kişilerin kurbanın acılarını hafifletemeyecekleri hallerde insanlar kurbanı aşağılamakta ya da durumu reddetmektedir. İnsanlar kurbanların acılarını reddederek ve onu aşağılayarak “herkes hak ettiğini alır” yönündeki temel inançlarına ilişkin bilişlerini korurlar.[9] Lerner ve Miller [8] insanların dünyanın durağan ve düzenli bir yer olduğuna inanma ihtiyacı içinde olduklarını söylemişlerdir. Aslında adil dünya inancı insanların günlük yaşamlarını düzenleyebilmeleri, geleceğe dönük planlar yapabilmelerine yardımcı olan önemli bir uyum işlevi sağlamaktadır. Tüm bunlara karşın insanlar dünyanın aslından durağan, düzenli ve adil olmadığına yönelik çok ağır travmatik yaşantılarla ya da üst üste gelen adaletsiz durumlara maruz kalırlarsa bu inançlarını değiştirmek zorunda kalabilirler.[8]

Temel inançlarla ilgili çalışmalar[10,11] kişinin travmatik yaşantısı olması durumunda, inançlarının değişime uğrayabileceğini göstermektedir. Bu gibi durumlarda kişilerin bireysel adil dünya inançları zamanla değişime uğrayabilir. Kişinin bir olayın kurbanı olması durumunda dünyanın adil olduğu yönündeki inancının kalıcı olmayabilir.

Lerner’in adil dünya hipotezine göre insanlar dünyanın, iyilerin ödüllendirilip kötülerin cezalandırıldığı, adil bir yer olduğuna inanmaya güdülenmişlerdir. Bu inanç insanların fiziksel ve sosyal çevrelerini durağan ve düzenli olarak algılamalarını sağlar.[8] Bu nedenle adil dünya inancı insanlara önemli bir adaptasyon işlevi sağlar ve insanlar bu inançlarını koruyabilmek için çaba sarf ederler. Lerner, adil dünya inancının temel bir yanılısama olduğunu söyler. Temeldir çünkü güven duygusu ve ruh sağlığının korunması için gereklidir. Yanılısamadır çünkü aslında yanlıştır ama güdül olarak savunulur. Adil dünya inancı, insanların dünyanın düzenli ve kararlı bir yer olduğunu düşünmelerine yol açar. Böylece bireyler bu adil yerde layık oldukları şeylere sahip olabileceklerine, öngörülemeyen olayların kurbanı olmayacaklarına inanırlar.

İnsanlar, iyi insanların başına iyi şeylerin, kötü insanların başına kötü şeylerin geleceğini ve kötü sonuçtan kişinin kendinin sorumlu olduğunu düşünmektedirler.[12] Bu şekilde insanlar kendilerini öngörülemeyen bir geleceğin yaratacağı gerginlikten kendilerini korumaktadırlar.

Brewer[13] mutlu ve mutsuz sonu olan iki senaryo ile deneklerin adil dünya inançlarının bazı yönlerini sınavan deneysel bir çalışma yapmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre: insanlar mutsuz sonla biten hikâyeyi olumsuz olarak değerlendirir ve hikayedenden memnun kalmaz ve mutsuz sonla biten senaryo katılımcılar tarafından tamamlanmamış olarak görülür ve katılımcıların çoğu mutsuz sonla biten senaryoyu bir senaryo olarak görmezler ve yarım, eksik ve tamamlanmamış olduğunu söylerler.[13]

Heider adil dünya inancının daha genel bir bilişsel denge ilkesinden kaynaklanan yaygın bilişsel bir yanlılık olduğunu söyler. İyilik ve mutluluk veya kötülük ve ceza arasındaki ilişki güçlüdür. Bunlar birlikte bulunuyorsa durumun olması gerektiği gibi olduğunu, yani adaletin hüküm sürdüğünü düşünürüz. Öte yandan kötülük ve mutluluğun birlikteliği uyumsuzdur.[7]

İnsanları dünyada adaletin olduğu yönünde düşündüren güçler olmasına rağmen kimi insanlar bu şekilde tepki vermezler. Lerner ve Simmons'un [9] çalışmasında bazı denekler "bu deney çok zalim ve anlamsız" diyerek deneye katılmayı reddetmişlerdir. Bu denekler kurbanı küçümsememişlerdir. Bu insanlar şanssızlıkları genellikle sosyal bağlama ya da kaderin keyfi çalışmasına yüklerler. Şüphesiz bireylerin adalet algılarını etkileyen kişisel değişkenler kadar durumsal değişkenler de vardır. Örneğin insanlar bir başkasının acı çekmesini hak edilmiş olarak görürken kendi acılarını pek de hak edilmiş olarak düşünmezler. İnsanlar ayrıca kendi ödülleri daha çok hak edilmiş olarak görürler.[14]

Çocuklarda Adil Dünya İnancı

Lerner[15,16] adil dünya inancının ilk ortaya çıkışının, çocuğun dünyayı yapılandırması ile kişisel bir kontratı sonucu ortaya çıktığını savunmaktadır. Adil dünya inancının gelişimi, insanların neyi hak ettilerse onu almalarına izin verilen bir dünyada buldukları, dolayısıyla gelecek deneyimlerinin sosyal ve fiziksel çevreleri ile ilgili olduğu görüşü sonucunda olmuştur.[15,16]

Jose ve Brewer[17] öyküler kullanarak adil dünya inancı fenomenini çocuklarda test etmişlerdir. Çalışmanın sonuçlarına göre küçük yaştaki çocuklar öykülerdeki kahramanın ne hak ettiğine bakmaksızın, mutlu sonla biten hikâyeleri daha çok sevdiklerini belirtirken; birkaç yıl sonra aynı çocuklar iyi olmayan insanların başlarına, iyi olmayan sonların gelmesi gerektiğini savunmuşlardır.

Fein'in[18] 6-9 yaş arasındaki çocuklarla yaptığı bir çalışmanın sonuçlarına göre çocuklar: "birine yardım etme davranışı, para bulma, yere düşme" durumlarının ne kadar erdemli olduğunu değerlendirmişlerdir. Çalışmanın sonuçlarına göre birine yardım etme davranışı ile para bulma durumlarını eşit oranda erdemli olarak puanlarken, yere düşme davranışını erdemsiz olarak puanlamışlardır. Lerner'in[19] adil dünya inancı kuramında belirttiği, bireylerin kişisel dünyalarını genel olarak daha az tesadüfi, daha fazla adil olarak gördükleri ve dünyayı bu şekilde görme ihtiyaçlarının erken yaşlarda ortaya

çıktığı düşünülebilir. Yani para bulma gibi tesadüfî bir olay bile olumlu bir özellik olan erdemlilikle nitelendirilmiştir.

Çocuklarda adil dünya inancı kavramının gelişmesinde kültürel yapı önemli görünmektedir. Batı toplumlarında büyüyen çocuklar eğitim süreçleri içerisinde okudukları masalarda, hikâyelerde genellikle iyi kalpliliğin ödüllendirildiği kötü kalpliliğin ise cezalandırıldığının vurgulandığı bir sistemde yetişmektedirler. Örneğin; Noel baba her yıl hediye listesine sadece yaramazlık yapmamış ve “iyi evlat, iyi arkadaş, iyi öğrenci” olmuş çocukları yazacaktır. Pinokyo’ nun yalanları ise burnunun uzaması ile cezalandırılmaktadır.

Piaget pek çok çocuğun düşme ya da bir yerlerini kesmelerini ceza olarak algıladıklarını söylemiştir.[20] Çünkü ebeveynleri çoğunlukla çocuklara “bu senin için ceza oldu!” demektedirler. Bu yaklaşım adil dünya inancının: iyi davranışlar ödülle, kötü davranışlar ceza ile karşılık bulur, şeklindeki yaklaşımını desteklemektedir. Sosyal öğrenme yoluyla da bu inanç çocuklukta başlayarak gelişiyor görünmektedir.[20]

Çocuklara otoriteye itaat etmeyi öğretmek de adil dünya inancını özendirir. Hem evde hem de okulda çocuklara polise, sosyal kurallara uymaları ve saygı göstermeleri öğretilir. Bu durumda verilen örtük mesaj güç ve prestijin saygı duyulması gereken bir yapı olduğudur. Dolayısıyla saygı duyulan otoritenin yaptığı her şey olumlu olarak algılanacak aksi durumda kişiler uyum sorunları yaşayacaklardır. Bu nedenle otoriteyi idealleştiren ve koşulsuz saygıyı özendiren toplumlarda adil dünya inancı yüksek olacaktır.[20]

Lerner’e[16]göre Piaget’nin hemen gelen adalet (immanent justice) kavramı, çocuklarda görülen ve hatanın derhal kendi cezasını, doğrunun da kendi ödülünü getireceği inancı, adil dünya inancının kökenidir. Ancak çocuklar sadece ebeveynlerinin kötülüğü cezalandıracağını düşünmemektedirler ve aynı zamanda doğadaki bir güce aynı cezalar ve ödüller için atıfta bulunmaktadır. Piaget çocuklardaki bu hemen gelen adalet inancının yedi veya sekiz yaşlarına kadar devam ettiğini belirtmektedir.

Lerner[16] çocukların zamanla, erişkinlerin güçlerinin her şeye yetmediğinin farkına vardıklarını belirtmektedir. Başka deneyimler de çocuklara yaşadığımız dünyanın adil olmadığı konusunda yeterli deliller sağlar ve yaşadığımız dünyada, iyi veya kötü olmasına bakmaksızın doğal bir gücün olayların oluşumuna neden olduğunu öğrenirler. Dalbert ve Stoeber[21] geç çocuklukta gelişen ve tesadüfî olayları ayırt edebilen bilişsel yeteneğin eşlik ettiği insanların genelde kaderlerini hak ettiği şeklindeki adil dünya inancını daha olgunlaşmış hemen adalet inancı olarak yorumlamaktadır.

Maes[22] bu iki tür adaletin ayrılması gerektiğini söylemiştir. Bunlar eninde sonunda gelecek adalet ve hemen gelen adalet şeklinde iki grupta ele alınırlar.

Eninde Sonunda Gelecek Adalet

Herhangi bir haksızlık durumuyla karşılaşılması halinde kişinin eninde sonunda hakkı olanı alacağına inancıdır. Bireyin hakkı olan şeyi alması bu dünyaya da olabileceği gibi ölümden sonra da olabilecektir. Bu nedenle haksızlık deneyimine maruz kalan kişilerde yüksek adil dünya inancı ile dindarlık arasında bir ilişki var gibi görünmektedir. Gelecekteki adalete inanmak dünyanın adil olduğu inancından vazgeçmeksizin adaletin yerini bulacağını beklenmesini sağlar. Adalet ya bu dünya da ya da ahirette alınacaktır.

Hemen Gelen Adalet

Kişilerin başlarına gelen olumsuz bir durumu geçmişte yapmış oldukları yanlış bir davranışın neticesi/cezası olarak görmeleridir. Yine bu inanca göre, geçmişte yapılan iyi bir davranış gelecekte kişiye ödül olarak geri gelecektir.

Toplumumuzda herhangi bir kazadan zararsız kurtulma durumunda bireylerin zaman zaman “verilmiş sadakamız varmış” cümlesini kullandığına şahit olmaktayız, yani sadaka vermek-olumlu bir davranıştır ve gelecekte kişinin yaşayacağı olumsuz bir durumu engellemiş olmaktadır. “Annesinin babasının sözünü dinlemedi bak böyle oldu” sözlerini de ebeveynler sıklıkla kullanmaktadır. Bu da kişilerin, kötü davranışın cezalandırılacağı yönünde inanca sahip olma ihtiyaçlarını göstermektedir.

Adil Dünya İnancı ve Kurbanın Suçlanması

Adil dünya inancıyla ilgili yapılan ilk çalışmalar insanların yaptıkları şeyler (davranışları) ile başlarına gelenler (sonuçlar) arasında bir uygunluk olduğuna inanma eğiliminde olduklarını göstermiştir. Eğer insanlar bu görüşlerini tehlikeye atan durumlara maruz kalır ya da şahit olurlarsa o zaman gelecek onlar için öngörülemez bir hal alacak ve kişiler gerginlik yaşayarak güçsüz duruma düşeceklerdir. Dolayısıyla insanların bu yanılsamalarını sürdürebilmeleri açısından çaba ve sonuç arasında bir ilişkinin olduğuna inanmaları gerekmektedir. Kişi adil dünya inancını zedeleyecek olumsuz bir durumla karşılaştığında o olayın kurbanını küçümseyecek ve suçlayacaktır.[23]

Adil dünya inancı ayrıca insanların fiziksel engelli ve yoksul insanlara karşı olumsuz tutumunu da açıklamaktadır. Goffman’a göre[23] insanlar genellikle

fiziksel engelli bir yanlısın kanıtı olarak görürler. Örneğin engelli doğan bir çocuk anne babasının yaptığı bir yanlısın sonucu olarak görülmektedir. Fiziksel olarak çekici insanların çekici olmayanlardan daha duygusal daha kibar daha iyi bir doğaya sahip olarak görüldüğü araştırmalar ile gösterilmiştir. Bu görüş güzelliğin ödül olarak hak edildiğine işaret eder. Lerner[19] ödül ve iyilik arasındaki algısal bağı araştırmaları ile göstermiştir. Bir öğrencinin tesadüfi bir şekilde para kazandığı bir çekilişin ardından çocuğu “çok zeki” olarak nitelendirmişlerdir. Gerçekte tesadüfi olarak gerçekleşen durum ile zekâ arasında herhangi bir bağ görünmemektedir, ancak insanlar ödül varsa bu hak edilmiştir yanlısamalarını sürdürmeye devam etmektedirler.[19]

Kleinke ve Meyer[24] bir tecavüz kurbanını yüksek adil dünya inancına sahip erkek deneklerin düşük adil dünya inancına sahip erkek deneklerden daha olumsuz değerlendirdiklerini bulmuştur. İnsanlar para, statü, mutluluk gibi iyi olan şeyleri iyi insanların elde etmeleri gerektiği, kötü sonuçları sadece kötü insanların elde etmesi gerektiğine inanmak isterler.[25] Eğer olayların sonuçları davranışla tutarlı olarak ortaya çıkıyorsa diğer insanlarca bu olaya dair karara varmak daha da kolaylaşmaktadır.[26] Yani insanlar, iyi insanların başına iyi şeylerin, kötü insanların başına kötü şeylerin geleceğini ve kötü sonuçtan kişinin kendisinin sorumlu olduğunu düşünmektedirler.[14]

Adil dünya inancı literatüründe sadece birkaç çalışma kurbanların doğrudan kendilerine ve yaşadıkları olaylar karşısında ne gibi tepkiler geliştirdiklerine odaklanmıştır.[14,27] Adil dünya inancı ile ilgili 1980 yılından beri yapılan çalışmalar bir olayın kurbanını değerlendiren üçüncü bir kişinin duruma yönelik tepkilerini ölçen çalışmalara odaklanmışlardır. Buna karşın çok az çalışma kurbanın olaya tepkisini doğrudan ölçmeye odaklanmıştır. Yine de adil dünya inancı teorisi kurbanın durumunu değerlendiren üçüncü bir kişinin tepkilerini açıklamaya odaklanmamıştır; kurbanların tepkilerini ölçen çalışmalar adil dünya inancı çalışmalarında en önemli unsuru oluşturabilir.[16]

Ruh Sağlığı Üzerindeki Etkileri

Dalbert[28] adil dünya inancının çeşitli nedenlerden dolayı işlevsel olduğunu vurgulamıştır. Adil dünya inancı, kişinin yaşamı algılayışını ve yeniden yapılandırmasını etkiler. Bu inanç kişiye günlük problemlerle baş etmede yardımcı olan durağan bir güçtür.

Son zamanlarda adil dünya inancının ruh sağlığı üzerindeki olumlu etkileri üzerine çeşitli araştırmalar yapılmıştır. İnsanlar tüm yaşamları boyunca

kendileri ile ilgili edindikleri deneyimleri toplarlar. Kişinin kendi yaşamıyla ilgili bu izlenimleri onun gerçekle ilgili teorisini oluşturur. Bu teori kişinin bilişsel filtresi, bilinç öncesi etkileri, gelişim ve bellek görevini görür.[10,29] Bu bilişsel şema kişinin işlevselliği için önemli bir temel sağlar. Bu şema nadir olarak gerçekçi tanımlamalardan oluşmaktadır, daha sıklıkla kişinin ruh sağlığının devamını sağlayan yanılısmasını devam ettirmektedir.[30]

Tüm bunlar adil dünya inancının ruh sağlığı açısından pozitif bir yanılısma olduğunu gösterebilir.[30] Birçok farklı çalışma adil dünya inancı ile pozitif duygulanım[31] iyimserlik [32], stresle etkin şekilde başa çıkma[32], kaliteli uyku[26], düşük depresyon düzeyi[33] ve daha az yalnızlık hissi[34] arasında ilişki olduğunu göstermiştir.

Adil dünya inancının ruh sağlığı açısından olumlu yönleri, insanların adil olmayan durumlarla karşılaştıklarında adaletsizliği en aza indirmeye çalışacaktır. Eğer kurbanı yardım etmek mümkünse yüksek adil dünya inancına sahip kişiler kurbanı aktif şekilde yardım edecek [35] eğer kurbanı yardım mümkün değilse bireyler açıkça görülen acıyı en aza indirmek için[8] kurbanı küçümseme ve onu suçlama yoluyla bilişsel adaptasyon stratejileri geliştirecektir.

Tamaka ve Blascovich[32] adil dünya inancı kuramının bireylerin hem bilişsel hem de davranışsal baş etme mekanizmalarını kullandığını iddia ettiğine dikkat çekmişlerdir. Klasik bir deneyde şu hipotezleri kurmuşlardır; Adil dünya inancı yüksek olan bireyler adil dünya inancı zayıf olan bireylere kıyasla a) stresli görevleri tutarlı bir biçimde daha tehdit edici değil daha meydan okunacak bir olay olarak değerlendireceklerdir, b) meydan okunmayla ilgili fizyolojik tepkiler sergileyeceklerdir, c) görevi yaparken daha az stres yaşayacaklardır, d) görevle daha iyi baş edeceklerdir (daha çok deneyecekler ve daha iyi yapacaklardır). Araştırma sonucunda bu hipotezleri desteklenen araştırmacılar şu sonuca varmışlardır; Adil dünya inancı uzun sürede stresle ilgili bir dizi süreci etkiliyor bunlar duygusal stresten koruma, fiziksel sağlığı koruma ve başarı güdüsünü artırma. Bu nedenle adil dünya inancı potansiyel olarak stresli bir durumu meydan okunacak ve tehdit edici olarak algılama deneyimlerini daha ılımlı hale getirmede önemli ve sağlıklı bir faktördür.

Yüksek adil dünya inancının bulunması ile sığınmacılar gibi dezavantajlı gruplara, AIDS'li kişilere, yaşlılara ve fakirlere karşı olumsuz tutumlar arasında ilişki vardır.[35-39] Bu yönüyle bakıldığında adil dünya inancı "olumsuz bir yanılısma" olarak görünmektedir.[36]

Öte yandan adil dünya inancının ruh sağlığı üzerindeki olumlu etkilerini açıklayan çeşitli hipotezler ortaya konmuştur:

1. Adil dünya inancı insanların dünyalarını anlamlı olarak algılayabilmelerini sağlayan pozitif bir yanılsamadır. Kişilerin yeterli, kontrol sahibi oldukları yönündeki hislerini arttırır ve gelecekleriyle ilgili pozitif bakış açısına sahip olmalarını ve bir kişinin yaşamı süresince pozitif yapılanma sağlar.[8,21] Bu pozitif etki kişinin kendisini iyi hissetmesi, yüksek özgüven olarak adlandırılan durağan ruh sağlığı ile sonuçlanmaktadır.
2. Normal günlük yaşamın devamı ve stres verici olaylarda adil dünya inancının rolü bir kişinin davranışlarının ön koşulu diğer insanların açıkça ne hak ederlerse onu aldıkları şekilde yorumlamayı istemeleridir. Bu inanç insanlara “oyunu kurallarıyla oynadıkları” sürece adil olmayan tehlikelerle karşılaşmayacakları şekilde göreceli bir güvenlik hissi vermektedir. İnsanların çoğu davranışlarının sonuçlarını görebildikleri bir dünyada yaşadıklarına inandıkları için kendilerini daha az stres altında hissederler.[32] Dahası iyi davranışların ödüllendirileceği inancı kişilerin kendi iyi geleceklerine yatırım yapmalarını sağlamaktadır.[41] Sonuç olarak son araştırmalar adil dünyaya inanmanın kişinin uzun süreli amaçlarına yatırımları olduğunu kanıtlamaktadır. Bu örnekler adil dünyaya inanmanın kişilerin günlük yaşamlarının işlevselliğinde, ruh sağlığında önemli bir fonksiyonu olduğuna ilişkin kanıtlar sağlamaktadır.
3. Adil olmayan kaderin kurbanı olan kişilerin ruh sağlığı üzerinde yaratacağı olumsuz etkilerin üstesinden başa çıkma becerilerini geliştirerek etkilediğidir. Adil dünya inancı kişilere adil olmayan bir kaderin kurbanları karşısında kişiyi adil dünya inancını savunmaya güdüler. Bütün başa çıkma tepkileri kişinin ruh sağlığını olumlu yönde etkiler. Örneğin işsiz insanların “neden ben” sorusunu sürekli olarak kendilerine sormalarından korur, adil bir dünyaya inanmak ile depresyon arasında negatif korelasyon vardır.[31]

Bireysel - Genel Adil Dünya İnancı

Son zamanlarda yapılan çalışmalar da adil dünya inancının iki farklı türünden bahsedilmektedir.[27]Dalbert ve Siegler dünyanın diğerlerine adil olmasını genel adil dünya inancı olarak, dünya bana ne kadar adil olduğunu ise bireysel adil dünya inancı olarak tanımlamıştır.[37] Bireysel adil dünya inancı ile genel adil dünya inancının karşılaştırıldığı çalışmalarda bireysel adil dünya inancının çeşitli yönlerden genel adil dünya inancından farklı olduğu belirlenmiştir.[40,41] Yapılan analizler, bireylerin kişisel dünyalarını genel olarak dünyadan daha az tesadüfi, daha fazla adil ve iyi/yararlı olarak gördüklerine işaret

etmektedir. Yani insanlar kendi kişisel dünyalarını daha öngörülebilir ve güvenli olarak algırlarlar. Azınlık grubun üyeleri ise, dünyayı kişisel ya da genel daha az şanslı ve daha az iyi/yararlı olarak görmektedirler.[42,43] Yapılan çalışmalar göz önünde bulundurulduğunda, bireysel adil dünya inancının ruh sağlığı ile genel adil dünya inancının ise katı sosyal tutumlarla ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Sonuç

İnsanların adil bir dünyaya inanma ihtiyacı içinde oldukları görünmektedirler. Bu inanç sarsıldığında kişilerin uyum mekanizmaları devreye girmekte ve çeşitli yanılmalara durum kişiyi rahatsız etmeyecek bir hale dönüştürülmektedir. Bu yönüyle adil dünya inancı ruh sağlığının devamı açısından oldukça olumlu bir başa çıkma yöntemi gibi görünmektedir. Adil dünya inancının insanın dünyaya uyumlu davranışını açıklayan en temel mekanizma olduğu çeşitli yazarlarca savunulmaktadır.[16] Adil dünya inancı teorisi insanların kendi yaşamlarını algılayışları, geleceğe dönük planları veya beklentileri, baş etme yöntemleri, insanlara bakış açıları gibi birçok değişkenle önemli derecede bağlantılı görünmektedir. Bu nedenle bu teorinin çeşitli değişkenler açısından araştırılmasının büyük önem taşımaktadır.

Kaynaklar

1. O'Connor BP. How a relationship between thinking and feeling may give rise to a variety of human behaviors. *Genet Soc Gen Psychol Monogr* 1991; 117:29-48.
2. Freedman JL, Sears DO, Carlsmith JM (Çev. A. Dönmez). *Sosyal Psikoloji*, 2. Baskı. Ankara, İmge Kitabevi, 1993.
3. Higgins ET. Self-discrepancy: A theory relating self and affect. *Psychol Rev* 1987; 94:319-340.
4. Gençöz F. Uyum psikolojisi. *Kriz Dergisi* 1998; 6:1-8.
5. Ayhan İ, Yazar F. Batıl inançların psikolojisi. *Pivolka* 2005; 4(17):15-19.
6. Köklü N. Tutumların ölçülmesi ve likert tipi ölçeklerde kullanılan seçenekler. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 1995; 2:81-93.
7. Kağıtçıbaşı Ç. *Yeni İnsan Ve İnsanlar*. İstanbul, Evrim Yayınları, 2005.
8. Lerner MJ, Miller DT. Just world research and the attribution process looking back and ahead. *Psychol Bull* 1978; 5:1030-1051.
9. Lerner MJ, Simmons CH. Observer's reaction to the "innocent victim": compensation or rejection? *J Pers Soc Psychol* 1966; 4:203-210.
10. Epstein S. Cognitive- experiential self theory. In *Handbook of Personality Theory and Research* (Ed LA Pervin):165-192. New York, Guilford Press, 1990.
11. Bulman RJ, Wortman CB. Attributions of blame and coping in the "real world": Severe accident victims react to their lot. *J Pers Soc Psychol* 1977; 35: 351 – 363.

12. Witte TH, Schroeder DA, Lohr JM. Blame for intimate partner violence: An attributional analysis. *J Soc Clin Psychol* 2006; 25:647-667.
13. Brewer WF. The nature of narrative suspense and the problem of rereading. In *Suspense: Conceptualizations, theoretical analyses, and empirical explorations* (Eds P Vorderer, HJ Wulff, MFriedrichsen):107-127. Mahwah, NJ, Lawrence Erlbaum, 1996.
14. Hafer CL, Bégue L. Experimental research on just world theory: problems, developments and future challenges. *Psychol Bull* 2005; 131:128-167.
15. Lerner MJ. The justice motive: Some hypotheses as to its origins and forms. *J Pers* 1977; 45:1-52.
16. Lerner MJ. *The Belief in a Just World: A Fundamental Delusion*. New York, Plenum Pres, 1980.
17. Jose PE, Brewer WF. Early grade school children's liking of script and suspense story structures. *J Read Behav* 1990; 22:355-372.
18. Fein D. Just world responding in 6 and 9 year old children. *Dev Psychol* 1976; 1:79-80.
19. Lerner MJ. Evaluation of performance as a function of performer's reward and attractiveness. *J Pers Soc Psychol* 1965; 95:355-360.
20. Long G, Lerner MJ. Deserving the "personal contract" and altruistic behavior by children. *J Pers Soc Psychol* 1974; 29:551-556.
21. Dalbert DE, Stober J. The belief in a just world and domain-specific beliefs about justice at school and in the family: A longitudinal study with adolescents. *Int J Behav Dev* 2006; 30:200-207.
22. Maes J. Immanent justice and ultimate justice: two ways of believing in justice. In *Responses to Victimitations and Belief in a Just World* (Eds L Montada, MJ Lerner):9-40. New York, Plenum, 1998.
23. Goffman ES. *Notes on the Management of Spoiled Identity*. Englewood Cliffs, NJ, Prentice-Hall, 1963.
24. Kleinke CL, Meyer C. Evaluation of rape victim by men and woman with high and low belief in a just world. *Psychol Women Q* 1990;14:343-350.
25. Apsler R. Effects of embarrassment on behavior toward others. *J Pers Soc Psychol* 1975; 41:1129-1140.
26. Rosenblatt A, Greenberg J. Examining the world of the depressed: Do depressed people prefer others who are depressed? *J Pers Soc Psychol* 1991; 4:620-629.
27. Furnham A. Belief in a just world: Research progress over the past decade. *Pers Individ Diff* 2003; 34:795-817.
28. Dalbert C. *The Justice Motive as a Person Resource: Dealing with Challenges and Critical Life Events*. New York, Springer, 2001.
29. Cantor N. From thought to behavior. *Am Psychol* 1990; 45:735-750.
30. Taylor SE, Brown G. Illusion and well – being: A social psychological perspective on mental health. *Psychol Bull* 1998; 103:193-210.
31. Dalbert C. Coping with an unjust fate: The case of structural unemployment. *Soc Justice Res*1997; 10:175-189.

32. Tomako J, Blascovich J. Effects of justice beliefs on cognitive appraisals of and subjective, physiological, and behavioral response to potential stress. *J Pers Soc Psychol* 1994; 67:732-740.
33. Zuckerman M. Belief in a just world and Altruistic behavior. *J Pers Soc Psychol* 1975; 31:972-976.
34. Montada L. Justice: Just a rational choice? *Soc Justice Res* 1998; 11:81-101.
35. Connors J, Heaven PCL. Authoritarianism and just world beliefs. *J Soc Psychol* 1987; 127:345-346.
36. Reichle B, Schneider A, Montada L. How do observers of victimization preserve their belief in a just world cognitively or actionally? In *Responses to Victimization and Belief in a Just World* (Eds L Montada, MJ Lerner):55-86. New York, Plenum, 1998.
37. Dalbert C, Siegler I. The belief in a just world and perceptions of discrimination. *J Psychol* 1993; 127:465-474.
38. Jost JT. Negative illusions: Conceptual clarification and psychological evidence concerning false consciousness. *Polit Psychol* 1995; 16:397-424.
39. Furnham A, Gunter B. Just world beliefs and attitudes towards the poor. *Br J Soc Psychol* 1984; 23:265-269.
40. Dalbert C. The world is more just for me than generally: about the personal belief in a just world scale validity. *Soc Justice Res* 1999; 12:79-98.
41. Diener E, Emmons RA, Larsen RA, Griffin S. The satisfaction with life scale. *J Pers Assess* 1985; 49:71-75.
42. Hunt MO. Status religion and the belief in a just world: Comparing African Americans, Latinos, and Whites. *Soc Sci Q* 2000; 81:325-343.
43. Be`gue L, Bastounis M. Two spheres of belief in justice: extensive support for the bidimensional model of belief in a just world. *J Pers* 2003; 71:435-463.

Yazışma Adresi/Correspondence: Fuat Torun, Ümraniye Eğitim ve Araştırma Hastanesi, İstanbul, Turkey. E-mail: fuattorun@hotmail.com